

Elektronikus folyóiratok

A tudományos folyóiratokról, cikkek publikálásáról alkotott elképzelésünk hamarosan kimehet a divatból. A tudományos közlemények útjának klasszikus modellje:

Az ábrázolt folyamat teljesítőképességének felső határához ért a tudományos eredmények terjesztésében. Emelkednek a nyomdai előállítás költségei, és erősen emelkedik az új, nyilvánosságra hozandó eredmények mennyisége. Sem a könyvtárak, sem az egyének nem engedhetik meg maguknak, hogy minden, őket érdeklő folyóiraatra előfizessenek. Értékes eredmények nem kerülnek időben nyilvánosságra a nyomdai átfutás késedelmiei miatt, miközben sokan az előfizetett folyóiratokban főleg számukra érdektelen közleményeket találnak.

Az utóbbi tíz év hozta meg a technikai feltételeket az elektronikus, „virtuális” folyóiratok számára, amelyek az említett problémák közül sokat megoldhatnak. Évszázadunk végére csökkenni fog a nyomtatott közlemények jelentősége és mennyisége, szerepüket nagyrészt a telekommunikációs úton elérhető *adatok* veszik át.

A számítástechnika előnyeit – gyorsaság, hatékonyság – az információterjesztésben kamatoztatva el kell azonban tűnődni azon, hogy a tudományos folyóirat nem pusztán információterjesztési eszköz, hanem a tudomány társadalmi ellenőrzésének központi jelentőségű fóruma. Ha van olyan mechanizmus, amely csak a legjobb eredményeket engedi publikálni, az olvasók megtakarítják a – sokszor egy átnézhetetlen mennyiségből való – válogatás munkáját. Ezenkívül, a folyóiratnak a tudományos presztizs kialakításában is hagyományos, emberi okokból nem mellőzhető szerepe van.

Az *EIES* (*Electronic Information Exchange System*) az elektronikus folyóiratok host-ja, üzemeltető gazdája, amelynek a későbbiekben alrendszerait tekintjük át, emberi és társadalmi tényezők szemszögéből megbecsülve várható jövőjüket.

Az elektronikus folyóirat technikai jellemzői: bevitel, olvasás és a hozzáférés nyilvánossága

A rendszer parancsszavaiból a SUBMIT, a READ és a RESUBMIT ismerete szükséges a felhasználónak. A SUBMIT utasítás hatására az elhelyezni kívánt cikk azonosító adatai és teljes szövege is a rendszerbe kerül. A felhasználó dönthet, hogy a rövid kivonat áttekintése után kéri-e a teljes szöveget, ez esetben a READ utasítást

kapcsolja a cikk azonosító adataihoz. A RESUBMIT visszaviszi a cikket a rendszerbe, más felhasználók rendelkezésére. Az eredeti szövegen lehet közben változtatni, ez a lektorálásnak merőben új formája, csupán az illetéktelen hozzáférés ellen kell a rendszert biztosítani.

A szöveg végleges kialakulásának folyamata a következő:

1. A szerző megírja mondandóját, és megfelelő gépi eszközökkel rögzíti.
2. A SUBMIT segítségével elküldi egy szerkesztőhöz.
3. A szerkesztő a READ-del elolvasa és lektorokhoz továbbítja, a szerző neve nélkül, a RESUBMIT segítségével.
4. Megállapodnak a végrehajtandó változtatásokban, gépi dialógus útján.
5. A cikk javított, módosított változata bekerül a rendszer forgalmába, olyan védelemmel, hogy bárki olvashatja, de már módosítási lehetőség nélkül.

Amikor az EIES-t tervezték, egyetlen megoldást akartak kialakítani. Három év tapasztalata, több ezer oldalnyi szöveg továbbítása után ismerték fel, hogy a klasszikus folyóirat-modell elektronikus leutánzása nem járható út, a felhasználók kívánságainak kiszolgálása több, párhuzamos ösvényt, az EIES-nek több alrendszerét teszi szükségessé. A 4 fő alrendszert az alábbiakban ismertetjük.

Rövid hírek, hírmagyarázatok

A CHIMO nevű legegyszerűbb alrendszer kétoldalas, hetenként megjelenő publikáció – gyorsinformációnak nevezhetnénk. Rövid hírei többnyire utalást tartalmaznak olyan hosszabb szövegekre, melyek más alrendszerből a READ utasítással hozzáférhetők. A CHIMO feljegyzi minden előfizetőjéről, hogy legutóbb melyik számot olvasta, és újabb jelentkezésekor automatikusan a még nem olvasottakat írja ki. Valamennyi szám online elérhető.

A Paper Fair, a szerkesztés nélküli hírforrás

A *Paper Fair*-t inkább nyilvános vitafórumnak, mint folyóiratnak nevezhetnénk eddigi terminológiánk szerint. A rendszer bármely előfizetője bármit publikálhat, bármit olvashat, továbbá kiegészítheti, kommentálhatja az olvasottakat. Működik például a Paper Fair keretében egy „költészeti rovat”, melyet használva bármely előfizető beviheti írásművét a rendszerbe, és azt a többi résztvevő olvashatja, hozzáfűzheti kritikáját. Tudományos írások, előadások vagy részleteik is közzétehetők ily módon, megjelentetésük, illetve előadásuk előtti előzetes véleményfelmérés céljából. Az EIES-nek ez a szolgáltatása természetesen csak az előfizetőknek áll

rendelkezésre, akik szívesen használják: szükségesnek tartják a dialógusnak ezt a kötetlen formáját.

A klasszikus modell, variációkkal

A hagyományos nyomtatott folyóiratot utánzó első elektronikus folyóirat 1980-ban „jelent meg”, témája a komplex rendszerekben szükséges ember-gép párbeszéd volt, e speciális szakterületnek nem lévén nyomtatott folyóirata. A fentebb már leírt szerző-szerkesztő-lektorok-szerkesztő-szerző útvonalat bejárt közlemény igen rövid idő alatt a rendszerbe kerülhet, bármely előfizető rendelkezésére állhat. Új lehetőség, hogy az egyes olvasók hozzászólásai és a szerző arra adott esetleges válaszai is a rendszerbe juthatnak, ugyancsak mindenki számára hozzáférhetően.

Annak, hogy a rendszer sikere nem teljes, nem technikai vagy szervezési, hanem *emberi oka van*. Nehezen lehet rávenni a kutatókat, tudósokat arra, hogy egy elektronikus folyóiratban tegyék közzé eredményeiket, a tudomány hagyománytisztelő társadalmában ugyanis ennek a médiumnak egyelőre nincs rangja. 1979 nyarán indulásra készen állt a folyóirat, de hónapok múltak el, míg valaki hajlandó volt publikálni benne.

A sikertelenség okait egy körkérdéssel (Miért nem használja Ön az EIES rendszert?) mérték fel. A 17 megkérdezett válaszainak kivonatos megoszlása:

Más szakmai tevékenységnek nagyobb szakmai súlya van	11 (65%)
Nincs alkalmam terminálhoz jutni	3 (18%)
A rendszer túl bonyolult	3
Nem szeretem az ilyen számítógépes rendszereket	1
Rossz tapasztalataim vannak	1
Az online kapcsolat sokba kerül	1
A közleményeket, melyeket kaptam, nem volt érdemes elolvasni	1

A válaszok elég világosan mutatják a hagyomány, az újtól való idegenkedés emberi szokásokon uralkodó voltát.

Strukturált, testre szabott elektronikus folyóirat

Az EIES negyedik alrendszere a LEGITECH nevet viseli, 1978 óta működik. Három különböző, meghatározott típusú szöveg kerülhet a rendszerbe: kérdés, válasz és rövid kivonat. A rendszerhez témára irányuló kérdéssel fordulhat előfizetője. A többi előfizető – aki a témában érdekelt – választ adhat be a rendszerbe, jelezheti azt is, hogy ő maga igényli-e a többi beérkező válaszokat. Ha elég sok válasz érkezik, akkor rövid tartalmi kivonat készül belőlük. Ez beépül a rendszerbe, további hasonló kérdések felmerülésekor válaszként jelentkeznek. A kivonat papírmásolata hozzáférhető a nem LEGITECH-előfizető felhasználók számára is.

Fejlesztési tervek

Az EIES azzal, hogy többféle telekommunikációs módszert egy rendszerré fog össze, olyan tapasztalatokat szerez, amelyek elősegítik további tervei sikeres megvalósítását. Jelenleg a LEGITECH látszik a legjobban működő alrendszernek. Természetesen, a felhasználók igényei és az egyéb változó tényezők hatására történő állandó módosítás feltételét képezi a további sikeres működésnek. Javítások eddig is történtek már: megszüntették például a kérdéshez megadandó „cím” kötelező voltát, csak a deskriptorokkal felírt keresőprofil kell kérdésként megadni. Ez a profil maga is beépül a rendszerbe, kereshetővé válik, hasonló kérdések esetén nem kell újra fogalmazni. Tervezik olyan gyűjtemények kialakítását, melyek automatikus módon érhetőek el a felhasználók igényei alapján kialakított „kérdésgyűjtemény”-en keresztül.

Emberi tényezők

Semmi nem indokolja, hogy egy elektronikus folyóirat mennyiségi korlátot emeljen a publikációk elé, a minőségi rangsorolásnak viszont valamilyen módon pótolni kell a hagyományos publikációkat megsűrű előválogatást. A minőségnek jelzőszámot adhat a rendszer a felhasználóktól kért „érdemjegyeknek” a publikációhoz való csatolásával, így a korábban említett presztizs-tényező némiképp pótolható.

Mielőtt kimondanánk, hogy az új technológia semmit nem vesz át a hagyományokból, fel kell tennünk a kérdést: jó-e a felhasználóknak, ha szokásaikat ennyire feldűlják? Például, a hagyományos újság vagy folyóirat adott periodicitással jelenik meg. Vajon nem kell-e bizonyos periodicitást követnie az elektronikus folyóiratnak is? Több megkérdezett felhasználó azt mondta, hogy szeretne előre adott időpontban – rituális szokásként – leülni a képernyő elé olvasni.

A változást kényszerítő okok

A feldolgozandó, terjesztendő szakirodalom növekedéséről nem bocsátkozunk ismétlésbe. Sürgeti a változást a tudományos eredmények megszületése és publikálása közti egyre hosszabbodó idő, és a költségek alakulásának trendje, mely a nyomtatott anyagnál növekedést, az online technikánál viszont csökkenést ígér.

Gazdaságos megoldás lenne az egyének, kis kutatócsoportok számítógépét vagy miniszámítógépét egy országos méretű információs hálózattá összekapcsolni, és olyan decentralizált információs rendszert alkotni, ahol a

végfelhasználók egyben a rendszer fenntartói és kiszolgálói is.

/TUROFF, M.–HILTZ, S.R.: *The electronic journal: A progress report. = Journal of the American Society for Information Science, 33. köt. 4. sz. 1982. p. 195–202./*

(Domokos Miklósné)

Információs technológia és személyes felelősség

Az újítások bevezetését komoly viták szokták megelőzni, hiszen ezek általában drasztikus változásokat idéznek elő az ember környezetében. A számítógépek elterjedése is felér egy hatalmas újítási folyamattal. A harmadik generációjú számítógépek megjelenése utat nyitott a számítógépes hálózati rendszerek irányába, azaz a *totális rendszerszemlélet* felé.

A totális rendszereknél az adatgyűjtés és a gépi feldolgozás megelőzi a feladatok manuális végrehajtását. Ez a folyamat „az ítélhetőzatal gépesítése”. Az új információs technológia elterjedésével az ember intuitív ítélhetőzatalait algoritmusok helyettesítik. Elérkezett az az idő, amikor a közép- és felsővezetők munkája jórészt helyettesíthető számítógépes rendszerekkel. A vezetési funkciókat olyan feladatokká tagolják, amelyek számítógépi programokkal végrehajthatók. A középvezetői pozíciók számítógéppel való helyettesítése ill. megszüntetése folytán a kommunikációs lánc emberi tényezői is géppel helyettesítődnek.

Egyesek szerint elérkezhetünk odáig is, hogy sem egyetlen ember, sem a szakértők bármennyire is kvalifikált csoportja nem lesz képes megérteni az intézmény működéséhez elengedhetetlen adatokat tartalmazó információs rendszerek folyamatait és módszereit, és ekkor már a *rendszer* maga veszi át a vezető feladatait, azaz megteremti a szervezeti kereteket, kitűzi a fejlődés irányát, és irányítja az embereket.

Az előzőeket figyelembe véve nem csoda, hogy az információs technológia kiterjedt használata az intellektuális alkalmatlanságtól és a kudarcától való félelmet idézte elő.

Nemcsak a modern tudomány, hanem a mennyiség meghatározása korának kezdete is *Galileo* nevéhez fűződik. Az információtudomány területén éppenúgy, mint más tudományterületeken is, a tudósok csak néhány releváns tényezőt határoznak meg mennyiségileg. A releváns tényezők válogató és részleges mennyiségi meghatározásán alapuló döntések így óhatatlanul csak részben lesznek helytállóak.

Vajon milyen hatása lesz az ítélhetőzatal elszemélytelenedésének és automatizálásának a társadalomra?

Mennyiben tudja az automatizálással járó személytelen kommunikációs csatornákat kompenzálni az információs szakértő? Az információs rendszereket mindig a társadalmi környezet formálja. Ezért döntő, hogy a rendszertervezők túllássanak a folyamatábrákon, és mindig a rendszer használóját, kulturális és értékrendszerével együtt magát a társadalmat vegyék figyelembe. Tehát: a rendszertervezési folyamatban ne csak az információs szakember szakmai tudása, hanem emberi megfigyelései is érvényesüljenek.

/KLEMPNER, I. M.: *Information technology and personal responsibility. = Special Libraries, 72. köt. 1981. 2. sz. p. 157–162./*

(Pröhle Éva)

Ismeretek vagy információ — a könyvtár céljának válsága

A szakirodalomban, napisajtóban, rádióban és televízióban nyilvánosságra hozott írások, tanulmányok, nyilatkozatok, előadások egy idő óta mind sűrűbben teszik fel a kérdést:

mi is korunk könyvtárának célja?

a hagyományos könyvtáron túljárt-e az idő?

könyvtáridegen tevékenység-e a „naprakész” információs igény kielégítése?

Könyvtárosok, tájékoztatási szakemberek és nemkönyvtárosok egymástól sokszor gyökeresen eltérő állásfoglalásai jól jelzik nemcsak a téma időszerűségét, de cseppfolyós kialakulatlanságát is. S bár még korántsem lezártak a viták, bizonyára alkalmasak meggyorsítani a folyamatot, amelyben a válságba került hagyományos könyvtár megtalálja megillető helyét a tájékoztatás új rendszerében.

Az alábbiakban számos szerző egymással polemizáló írásából kiemelt témákat más-más oldalról megvilágító néhány nézetet, a könyvtárról, illetve tájékoztatásról vallott felfogást mutatunk be azzal a céllal, hogy a különböző állásfoglalások ütköztetése révén jussunk közelebb a válaszhoz: melyik is lehet a válságból kibontakozásnak, a könyvtár megmaradásának útja?

Előjáróban megállapíthatjuk, hogy a könyvtár nagy múlttal rendelkező intézménye a *közvéleményben* mindenkor az irodalom őrzőjeként, az emberi értelem és öntudat letéteményeseként élt; „irodalom” alatt pedig elsősorban a *könyvet* értették és értik, még ha ide sorolhatók egyéb információhordozók is. Legújabbban azonban annak lehetünk tanúi, hogy az ún. *referenz szolgálat* igénye nyomul előtérbe.

A referenz munka, mint speciális szolgáltatás, a megnövekedett gyűjteményekben való eligazodás megkönnyítésére fejlődött ki, de csak napjainkban vált mint